

QUO VADIS "EKONOMSKI NEOLIBERALIZAM"

QUO VADIS "ECONOMIC NEOLIBERALISM"

Stručni rad

DOI 10.7251/POS1208181R

COBISS.BH-ID 3065624

UDK 339.138:658.8

Prof. dr Radoja Radić¹, Univerzitet za poslovne studije Banja Luka

Sažetak:

Na 19. tradicionalnom savjetovanju HDE u Opatiji razmatrana su mnoga aktuelna pitanja ekonomskog sistema Republike Hrvatske. Među tim pitanjima centralno mjesto zauzima pitanje latentne krize koncepta kapitalizma "Društvo blagostanja" ili ekonomskog neoliberalizma.² Kritika ovoga sistema polazi od činjenice da funkcija tržišta ima dvije strane medalje od kojih je jedna više a druga manje pozitivna. Ona više pozitivna strana medalje odnosi se na činjenicu da tržište nagrađuje one dobre i uspješne, a kažnjava one manje dobre i manje uspješne. Samo usput valja i ovom prilikom spomenuti da su ovi kriterijumi uspješnosti zasnovani na funkciji cilja kapitalističkog načina proizvodnje, a to je maksimiziranje profita. Ovako izražena funkcija cilja je u praksi pokazala i velike prednosti i velike nedostatke. Velike prednosti su došle do izražaja u snažnoj tržišnoj konkurenciji koja je u kontinuitetu vršila pritisak na otkrivanje novih znanja i novih tehnologija³, što je sve i samo po sebi stvaralo pretpostavke za bržu i uspješniju tehnološku determiniranost koja bi po definiciji morala krčiti put ka postupnom oslobođenju rada i samim time ka ostvarivanju društva blagostanja u svjetskim razmjerima.

Ona manje pozitivna i manje dobrodošla strana medalje odnosi se na činjenicu da su tržište i demokratija neutralni u odnosu na socijalnu politiku i ostvarivanje načela socijalne pravde. A to znači da u jednom društvu mogu paralelno funkcionisati i demokratija i tržište i ogromne razlike u standardu različitih grupa stanovništva. Iskustvo zasnovano na dosadašnjoj primjeni ovog modela pokazuje svu drastičnost tih razlika koje se kreću od društva blagostanja, sa

¹ Prof. dr Radoja Radić: Mob.: 065/837-294; E-mail: radic.radoje9@gmail.com

² Svoja izlaganja dali su prof. dr. sc. Ljubo Jurčić, profesor Ekonomskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i predsjednik Hrvatskog društva ekonomista, te Prof. dr. sc. Dragomir Vojnić, znanstveni savjetnik, emeritus Ekonomskog instituta, Zagreb i počasni član Predsjedništva Hrvatskog društva ekonomista.

³ Dr R. Radić: Strategijski menadžment tehnologija, UPS, Banja Luka, 2010.

najpoznatijim tzv. "Skandinavskim modelom", pa preko divljeg kapitalizma sve do tzv. "Južno-američkog sindroma", odnosno do društva s najvećim i najmanje kontrolisanim socijalnim razlikama.

Ovakvo ozbiljno pitanje razmatraće se u dva dijela. Prvi dio je analiza uzroka, a drugi dio razmatraće moguća rješenja (u sljedećem broju časopisa).

Ključne riječi: tržište, demokratija, društvo blagostanja, neoliberalizam.

Abstract:

Many current issues of Croatian economic system were discussed during the 19th traditional Counseling of the Croatian Association of Economists (HDE) in Opatija. The central issue was the latent crisis of capitalist concept "Welfare Society" or economic neoliberalism. Critique of the system is based on the fact that the market function has two sides of a medal, one more and one less positive. The positive side refers to the function of rewarding the good and successful and of punishing the less good and less successful ones. Hereby, it is appropriate to emphasize that the criteria for success is based on the goal function of capitalist mode of production, namely, profit maximization. Thus expressed goal function has showed both great advantages and disadvantages in practice. Great advantages became obvious through a strong market competition, which continuously exerted pressure on the discovery of new knowledge and technologies. Hence, it created conditions for faster and more successful technological determination which, by definition, should lead to the gradual liberation of labor and thus attain the welfare society on a global level. The less positive and less welcomed side of the medal refers to the fact that market and democracy are neutral to the social policy and implementation of the principles of social justice. That implies that in one society the democracy, market and the vast differences in standards of different population groups may function in parallel. Experience based on the previous application of this model shows all the drastic nature of these differences, which start from the welfare society (so-called "Scandinavian Model" being the most famous), through the wild capitalism and all the way to the society with the largest and least controlled social differences (so-called "South American Syndrome"). This serious issue will be discussed in two parts. The first part will analyze the cause and the second part will discuss the possible solutions (next Journal edition).

Keywords: market, democracy, welfare society, neoliberalism.

1. UMJESTO UVODA

Na 19. savjetovanju HDE mnogi autori ovog savjetovanja veliku pažnju posvetili su nekim važnim, moglo bi se reći i prelomnim, događanjima ovog našeg vremena. Oni su prešli sa posmatranja problema transformacije atipičnog modela privređivanja koji se oslanja na trgovinu, na potrošnju i na uvoz, na tipični model privređivanja, koji se oslanja na proizvodnju, štednju, investicije i izvoz. To je, mogli bismo reći, ne samo tipičan hrvatski problem već i problem regije pa i svih zemalja tranzicije. Međutim, ne umanjujući ni najmanje njegovu aktualnost ni danas, ekonomisti posebnu pažnju posvećuju nekim pitanjima prelomnog karaktera, koja nisu važna samo za Hrvatsku, nego i za cijeli svijet.

Nakon druge, ponovljene, velike svjetske krize, od koje se recidivi još osjećaju, pred svjetsku politiku, pa i svjetsku nauku, po prirodi stvari se postavljaju, bolje reći nameću neka nova krupna pitanja. Dobija se dojam da svi uočavaju ovaj problem i svi se pitaju "šta da se radi"? Ta krupna pitanja bi se mogla izraziti kao velika dilema: "Da li treba nastaviti reforme kapitalizma u smjeru daljeg razvoja društva blagostanja" ili "Nastavak razvoja zasnovati na modelu ekonomskog neoliberalizma". Da li su iskustva ponovljenih svjetskih kriza svjetsku krizu kapitalizma ponovo dovele do granice opšte krize, (a samim time i kraha kapitalističke opcije i kraja kapitalizma).

U traženju odgovora na ovakva pitanja valja se podsjetiti na učenja velikana političko-ekonomskog učenja klasične političke ekonomije. Adam Smith, koji je djelovao još u osamnaestom vijeku, zaslužuje prvo mjesto, već samim time što je prvi spoznao veliku snagu podjele rada (koja je u osnovi i determinisala) snagu i moć tržišta i konkurencije. Međutim, kada je u pitanju anatomija kapitalističkog društva i zakonitosti, pa i protivrječnosti njegovog funkcionisanja, onda je veličina Karla Marxa nesporna. Dvije posljednje velike svjetske krize su njegovo učenje na eksperimentu cijelog svijeta, ne samo testirale, nego i potvrdile. Kao trećeg velikana klasične političke ekonomije, koji je djelovao u prošlom vijeku, valja posebno istaći Johna Maynarda Keynesa, koji se po drugi put javlja kao spasilac kapitalizma. On je temeljnu protivrječnost kapitalizma "društveni rad, a privatno prisvajanje" razriješio upravo genijalno.

Učinio je to razrješavajući protivrječnost dvije temeljne institucije naše civilizacije: tržišta i demokratije. Problem stihijskog djelovanja tržišta riješio je uvođenjem indikativnog planiranja na koje se oslanja aktivna ekonomska politika. Načelo socijalne neutralnosti demokratije riješio je uvođenjem načela solidarnosti. Na tim osnovama kapitalizam se počeo reformisati u smjeru razvoja društva blagostanja. Uslijedilo je razdoblje dobrih odnosa rada i kapitala uz relativno simetrične odnose raspodjele, što znači da je veće profite i super profite pratilo povećanje plaća i nadnica. *Pa zašto je onda došlo do druge velike svjetske krize koja, na svoj način, još uvijek traje?*

Kriza se dogodila zbog prekida simetrične raspodjele, koja se dogodila baš u vrijeme kada su profiti i super profiti, pod utjecajem ICT faktora, rasli veoma brzo. Da li se istorija ponavlja? Eksplozija se dogodila u epicentru u SAD i brzo širila na ostatak svijeta. Moćnici svjetskog kapitalizma su se ponovo uvjerali u nemoć "nevidljive ruke Adama Smitha"⁴ i još jednom uvjerali u veoma veliku moć "vidljive ruke Johna Maynarda Keynesa"⁵. Njena je snaga ponovo spasla kapitalizam. Pravdanje moćnika kapitala, na koje su nažalost nasjeli i moćnici rada, da se sve to dogodilo pod utjecajem četvrte tehnološke (informatičke) revolucije, više je nego naivno. *U traženju drugih motiva, same se po sebi nameću promjene u međunarodnom okruženju. U nizu drugih te se promjene odnose i na krah socijalističke opcije, i na ekonomiju i politiku tranzicije, i na pad berlinskog zida, i na prestanak hladnog rata, i na promjenu mjesta i uloge nesvrstanih, i na sve drugo s time povezano.* Moćnici, po drugi put u relativno kratko vrijeme spašenog kapitalizma, svoju će propuštenu zahvalnost prema svome spasiocu Johnu Maynardu Keynesu, barem donekle nadoknaditi na taj način što će umjesto modela ekonomskog neoliberalizma, koji je ponovo uzrokovao, skoro, opštu krizu kapitalizma, podržati nastavak reforme kapitalizma u smjeru daljnjeg razvoja društva blagostanja. Prednosti su neupitne i već viđene i još uvijek vidljive za sve ljude dobre volje. Moćnici kapitala, a isto tako i rada, trebali bi proučiti nedavno objavljenu knjigu engleskog naučnika, ekonomiste, političara i

⁴ Vojnić, D. (2004.), "Tržište: prokletstvo ili spasenje", *Ekonomski pregled*, (55), 9-10:

⁵ Skidelsky, R. (2011.), *Keynes: povratak velikana*, Algoritam, Zagreb.

istoričara Roberta Skidelskog: "Keynes: Povratak velikana"⁶.

2. POLITIČKO-EKONOMSKE TEZE

2.1. U svjetlu kriznih događaja tokom početka prošlog i ovog vijeka

Marx je bio prvi naučnik koji je veoma kompleksno i cjelovito sagledao temeljne protivrječnosti kapitalizma, kapitalističkih društvenih odnosa i kapitalističkog načina proizvodnje. U jednom sintetičkom izrazu Marx je temeljnu protivrječnost kapitalizma definisao kao društveni rad i privatno prisvajanje. Slijedi političko-ekonomski zaključak da se temeljna protivrječnost kapitalističkog načina proizvodnje treba i može rješavati na taj način da društvenom karakteru rada odgovara društveni karakter prisvajanja. Takve promjene kapitalističkog načina proizvodnje čisto teorijski, odnosno političko-ekonomski gledano, mogu se razrješavati na dva načina. Prvi način je demokratski, evolucijski, a drugi način je nasilan, što u praktičnoj primjeni znači revolucionaran.

Društveno-ekonomska i politička istorija prošlog dvadesetog vijeka pokazala je i prednosti i nedostatke i jednog i drugog spomenutog načina otklanjanja osnovne protivrječnosti kapitalizma, kao društveno-ekonomskog i političkog sistema. Nešto određenije političko-ekonomsko objašnjenje odgovarajućih prelomnih, društveno-ekonomskih i političkih događanja pretpostavlja neka osnovna znanja o funkciji tržišta i demokratije, kao dvije središnje institucije naše civilizacije.

Kada govorimo o uzročno-posljedičnim vezama s tržištem i demokratijom, onda smo posebno mislili na protivrječnosti koje u sebi sadrže ove dvije središnje institucije naše civilizacije. Kada je u pitanju tržište, tada posebno treba imati u vidu ove momente. Funkcija tržišta ima dvije strane medalje od kojih je jedna više, a druga manje pozitivna. Ona više pozitivna strana medalje odnosi se na činjenicu da tržište nagrađuje one dobre i uspješne, a kažnjava one

⁶ Skidelsky, R. Ibidem.

manje dobre i manje uspješne. Samo usput valja i ovom prilikom spomenuti da su ovi kriterijumi uspješnosti temeljeni na funkciji cilja kapitalističkog načina proizvodnje, a to je maksimiranje profita. Ovako izražena funkcija cilja je u praktičnom sprovođenju pokazala i velike prednosti i velike nedostatke. Velike prednosti su došle do izražaja u snažnoj tržišnoj konkurenciji koja je u kontinuitetu vršila pritisak na otkrivanje novih znanja i novih tehnologija, što je sve i samo po sebi stvaralo pretpostavke za bržu i uspješniju tehnološku determiniranost koja bi po definiciji morala krčiti put ka postupnom oslobođenju rada i samim time ka ostvarivanju društva blagostanja u svjetskim razmjerima. Gledajući na očekivani tok relevantnih događanja na temelju Marxove političke ekonomije i odgovarajuće uloge tehnološkog determinizma ima mnogo osnova za pretpostavku da će se proces oslobođenja rada već u toku druge polovine ovog vijeka sve više ubrzavati. Ali pri svemu tome ne treba očekivati tako veliki i odlučan utjecaj tehnološkog determinizma koji će logikom nekog automatizma ubrzano voditi u ostvarivanje željenog procesa oslobođenja rada. Naprotiv, istorijsko iskustvo promjena društvenih odnosa nas uči i upozorava da su sve u istoriji poznate promjene društvenih odnosa bile ostvarivane pod utjecajem odgovarajućih društvenih snaga. Nema osnove očekivati da će to u doglednoj budućnosti biti bitno drugačije. U svakom slučaju funkcija cilja kapitalističkog društva izražena u maksimiranju profita pokazala se u svjetlu ekonomskog i tehnološkog razvoja dobrodošlom i korisnom. Na tim je osnovama nastala kao savremeni izraz tehnološkog determinizma četvrta tehnološka informatička revolucija koja sve jasnije otvara vidike i putove oslobođenja rada, što je sve dobro i pozitivno.

Postoji nažalost i ona druga manje dobra i manje pozitivna strana medalje. Ta druga manje dobra i manje pozitivna strana medalje odnosi se na činjenicu da je profit postao osnovni kriterij ponašanja svih segmenata društva. Moglo bi se, bez velikog pretjerivanja, reći da je profit postao gospodar duša i tijela. To je ona druga manje dobra, manje pozitivna i manje dobrodošla strana djelovanja profita, odnosno djelovanja funkcije cilja kapitalističkog društva u izrazu maksimiranja profita. Takav izraz funkcije cilja, tokom više vijekova, nije mogao ostati bez teških deformacija na čitavu skalu vrednovanja svih društvenih vrijednosti.

U tom kontekstu su se počele mijenjati i skale i kriteriji moralnih vrijednosti, a samim time, i kriteriji društvenog morala.

Sve u svemu tržište, kao jedna od dvije središnje institucije naše civilizacije, ostat će u istoriji povezano s mnogo toga što je veoma dobro i mnogo toga što je veoma loše. U svakom slučaju velikan političke ekonomije Adam Smith je, još tokom osamnaestog vijeka, vizionarski sagledao veliku ulogu i snagu i moć tržišta u razvitku ljudskog društva.

Druga središnja institucija naše civilizacije, kako smo već spomenuli, odnosi se na demokratiju koja nije ništa manje protivrječna od tržišta. Ona pozitivna i dobrodošla strana demokratije odnosi se na činjenicu da su u demokratskom društvu, obično se pod tim pojmom podrazumijeva višestranačka parlamentarna demokratija, svi ljudi kao građani datog društva izjednačeni pred zakonom. Ona manje pozitivna i manje dobrodošla strana medalje odnosi se na činjenicu da je demokratija neutralna u odnosu na socijalnu politiku i ostvarivanje načela socijalne pravde. A to znači da u jednom društvu mogu paralelno funkcionisati i demokratija i tržište i veoma velike razlike u društvenim odnosima. Iskustvo naše novije ekonomske prošlosti nedvojbeno pokazuje svu drastičnost tih razlika koje se kreću od društva blagostanja, s najpoznatijim tzv. "Skandinavskim modelom", pa preko "divljeg kapitalizma" sve do tzv. "Južnoameričkog sindroma", odnosno do društva s najvećim i najmanje kontrolisanim socijalnim razlikama. Sve to govori u prilog činjenici da paralelno djelovanje tržišta i demokratije samo po sebi ne mora značiti ostvarivanje takvog društva ili, još bolje rečeno, takvih društvenih odnosa koji bi bili jednako prihvatljivi za sve, ili barem za većinu žitelja datog društva. Slijedi zaključak da ni tržište ni demokratija, kao središnje institucije naše civilizacije, same po sebi, ne funkcionišu perfektno. Budući da nema, barem do sada poznatih, boljih, one funkcionišu kao "*second best*". Iz svega do sada rečenog slijedi jedan veoma važan, mogli bi reći, fundamentalan zaključak da stvarni karakter društvenih odnosa u svakom demokratskom društvu određuju ljudi i njihova politička volja. I premda je ovaj stav dosta jasan, proces donošenja i ostvarivanja političke volje u demokratskom društvu u pravilu je veoma komplikovan, ili možda bolje reći kompleksan. Politička volja u društvu višestranačke parlamentarne demokratije predstavlja izraz većine glasova u parlamentu određene države.

Idejnopolitički karakter tako izražene političke volje po prirodi je stvari determinisan strukturom i veličinom onih političkih snaga, odnosno političkih partija i stranaka koje su u konkretnom parlamentu zastupane. Jedan od opštih kriterijuma stranačke podjele odnosi se na "lijeve" i "desne". Ovakva podjela na opštem planu može značiti nešto, ali na posebnom planu, kada su u pitanju društveni odnosi, ne mora značiti puno. Sve zavisi od toga kakav je program pojedinih konkretnih političkih stranaka. Posebno velike razlike se, po pravilu, odnose na karakter funkcije socijalne države i na ostvarivanje načela socijalne pravde. U kontekstu ovih razmatranja posebno je interesantno, kada su u pitanju promjene u sferi društvenih odnosa, podsjetiti se na neka prelomna događanja tokom prošlog XX. vijeka. U Evropi je karakter tih prelomnih događanja bio veoma različit. U Zapadnoj Evropi su se promjene društvenih odnosa ostvarivale evolucijskim, što znači demokratskim putem. Nasuprot tome u Istočnoj Evropi (u Carskoj Rusiji) ove su se promjene ostvarivale nasilnim, revolucionarnim putem (kao u ostalom i na Balkanu). U središtu promjena i na jednoj i na drugoj strani bile su središnje institucije naše civilizacije, što znači tržište i demokratija, ali s dijametralno-oprečnim pristupom. U Zapadnoj Evropi su se relevantne subjektivne, odnosno organizovane društveno-političke snage, u svojoj borbi za promjene društvenih odnosa u smjeru veće socijalne pravde oslanjale na tržište i demokratiju. Suprotno tome, na Istoku su relevantne subjektivne snage negirale i tržište i demokratiju. Zbog toga je realni socijalizam od prvog dana svoga postojanja ušao u krizu koja je završila tek krajem prošlog vijeka kada je, na temelju ekonomije i politike tranzicije, nastao "divlji kapitalizam". To je razlog da se razmotre pokušaji ostvarenja promjene društvenih odnosa demokratskim, evolucijskim, putem. Ovaj demokratski pristup promjenama društvenih odnosa zaslužuje posebnu pažnju i zbog toga što je i danas veoma aktuelan. Ovu aktuelnost su u novije vrijeme u svojim radovima obilježili mnogi naučnici što se može vidjeti iz priložene literature.

3. LATENTNA KRIZA I NJENO TRAJANJE

Kriza realnog socijalizma nastala je od prvog dana njegovog postojanja. Uzroci su poznati: negiranje dvije središnje institucije naše civilizacije, a to su tržište i demokratija. Opšta kriza realnog socijalizma i krah boljševičke opcije i razvoj modela tržišne demokratije (nažalost ne u izrazu očekivanog i željenog društva blagostanja, nego u izrazu divljeg kapitalizma) dogodili su se koncem osamdesetih i početkom devedesetih godina prošlog vijeka. Latentna kriza kapitalizma traje već dugo, preko dva vijeka, ali su se simptomi opšte krize kapitalizma počeli javljati tek tokom dvije velike svjetske krize kapitalizma početkom prošlog i ovog vijeka. Uzroci ovih kriza su bili i ostali isti. A to znači da su povezani s temeljnim protivrječnostima kapitalizma, a to su društveni rad i privatno prisvajanje.

U ekonomskim naukama uopšteno, a u političkoj ekonomiji posebno, problemi protivrječnosti kapitalizma i s njima povezane krize su se najviše istraživali na temelju kriznih događanja tokom početka dvadesetih i posebno tokom tridesetih godina prošlog vijeka. U to su se vrijeme ekonomske nauke uopšteno, a politička ekonomija posebno obogatila novim spoznajama. Te nove spoznaje obično stavljamo pod zajednički nazivnik "Kejnzijanska ekonomska filozofija". John Maynard Keynes, kao ni mnogi drugi koji su dobro poznavali Marxa, nije ga u svojim radovima puno spominjao. U nizu drugih, koji su se na isti ili sličan način odnosili prema Marxu, spomenućemo jednog velikog naučnika ekonomistu iz novijeg vremena. To je nobelovac Paul Samuelson. Međutim, s aspekta razmatranja tretiranih pitanja i problema u ovom prilogu, od posebnog je interesa razmotriti neka krizna događanja tokom tridesetih godina. Temeljna protivrječja kapitalizma (u smislu društvenog rada i privatnog prisvajanja) su se posebno izrazila na sektoru finansija i bankarstva a u neposrednoj vezi s tim i na realnom sektoru. Neposredne posljedice su veoma brzo došle do izražaja u vidu masovne nezaposlenosti i u masovnom bankrotstvu mnogih preduzeća i banaka. Posebno velike drame pratile su hiljade domaćinstava zbog naglog smanjenja kupovne moći nisu više bila u stanju otplaćivati kredite, posebno one koji su nastali po osnovu hipoteke. Početak krize se, po prirodi stvari, dogodio u epicentru, što znači u SAD. Kriza se veoma brzo širila u sve evropske i druge zemlje

tako da je sve više dobijala karakteristike krize svjetskog kapitalizma. Sve je više bilo naznaka da će se latentna kriza kapitalizma transformisati u opštu krizu svjetskog kapitalizma. Postojeće spoznaje ekonomskih nauka, koje su se temeljile na svemogućem djelovanju "nevidljive ruke Adama Smitha", odnosno na slobodnom tržištu, pokazale su se potpuno nemoćnima. Kada se već činilo da se za spas kapitalizma teško može naći neko djelotvorno rješenje, pojavila se ekonomska filozofija velikana ekonomskih nauka Johna Maynarda Keynesa, koji se, sa mnogo osnova može smatrati spasiocem kapitalizma, kapitalista i kapitalističkih društvenih odnosa. Događanja tokom ostvarivanja Keynesove ekonomske filozofije plijenice našu pažnju u nastavku ovih izlaganja.

4. KEYNESOVA EKONOMSKA DOKTRINA

4.1. U svjetlu rješavanja krize i spasavanja svjetskog kapitalizma

Keynes je mnogo bolje od svih drugih njegovih suvremenika naučnika ekonomista shvatio suštinu uzročno-posljedičnih događanja povezanih s krizom. Polazna osnova se temeljila na već ranije u političkoj ekonomiji poznatim protivrječnostima kapitalizma. Keynes je bolje od mnogih drugih shvatio povezanost osnovne protivrječnosti kapitalizma, u smislu društvenog rada i privatnog prisvajanja, sa osnovnim protivrječnostima dvije središnje institucije naše civilizacije, tržišta i demokratije. Probleme stihijskog djelovanja tržišta u smislu da bogati postaju još bogatiji, a siromašni još siromašniji riješio je uvođenjem indikativnog planiranja i koncepcijom i strategijom razvoja na koju se oslanja aktivna ekonomska politika. Probleme neutralnosti demokratije u odnosu na socijalnu politiku i ostvarivanje načela socijalne pravde riješio je uvođenjem institucije solidarnosti koja postaje jedna od bitnih odrednica u organizaciji privrede i društva. Na tim je osnovama Keynes ne samo spasao kapitalizam od daljeg urušavanja i propadanja, nego je stvorio političko-ekonomske osnove za reformu kapitalizma u smjeru razvoja jednog novog društveno-ekonomskog i političkog modela koji je dobio pravo građanstva pod nazivom "Društvo blagostanja". Na temelju toga modela ostvaren je, posebno u Evropi, jedna potpuno novi kvalitet

društveno-ekonomskog i političkog razvoja. Dugoročnu dominaciju modela ekonomskog liberalizma, koji je početkom prošlog vijeka doveo gotovo do kraha kapitalizma, zamijenila je dominacija jednog novog modela reformiranog kapitalizma u izrazu društva blagostanja. Gledajući na taj fenomen sa naučnog aspekta, a to znači s aspekta političke ekonomije, pojava društva blagostanja je predstavljala jedan od najvećih pomaka u društvenim odnosima u čitavoj historiji kapitalizma. I premda je sve to u ekonomskim i uopšte društvenim naukama dobro poznato, pojava nove velike svjetske krize početkom ovog (XXI) vijeka i sama po sebi privlači posebnu pažnju i nameće nova razmišljanja i istraživanja. Takav pristup i sam po sebi zahtijeva i nešto šira razmatranja društva blagostanja i odnose onih društveno-ekonomskih i političkih snaga koje su omogućile njegovu pojavu, postojanje i razvoj. Budući da se radi o kapitalističkom društvu i odgovarajućim društvenim odnosima u okvir razmatranja se moraju uključiti i odnosi između rada i kapitala. Imajući u vidu činjenicu da je u političko-ekonomskom smislu sinteza svih prelomnih događanja, povezanih s velikom svjetskom krizom iz tridesetih godina prošlog stoljeća, izražena u pojavi društva blagostanja, u nastavku izlaganja će upravo pojava toga novog društvenog fenomena plijeniti našu posebnu pažnju.

5. DRUŠTVO BLAGOSTANJA

5.1. Karakteristike, uzroci nastanka i razvoja

Društvo blagostanja je nastalo kao logičan slijed spasavanja kapitalizma i kapitalističkih društveno-ekonomskih odnosa zasnovanih na rješavanju protivrječnosti dvije središnje institucije naše civilizacije, tržišta i demokratije. Problemi stihijskog djelovanja tržišta koji se javljaju u takvim pojavnim oblicima da bogati postaju još bogatiji, a siromašni još siromašniji, razriješeni su putem uvođenja indikativnog planiranja i kontinuiranog pripremanja takve koncepcije i strategije razvoja na koju se oslanja aktivna ekonomska politika. Protivrječnosti neutralnosti demokratije u sferi socijalne politike i ostvarivanju načela socijalne pravde razriješena su na osnovu povećavanja mjesta i uloge solidarnosti u organizaciji privrede i društva. A to u stvari znači da se društvo blagostanja temelji na tržištu i demokratiji, ali s tim da su se

vođeće političke snage, odnosno relevantne političke stranke i partije dogovorile da institucija solidarnosti mora imati odgovarajuću, a to znači veliku ulogu. Na osnovu spomenutog dogovora demokratija u društvu blagostanja, u pogledu socijalne politike i ostvarivanja načela socijalne pravde, nije više neutralna. Pojava društva blagostanja, kao izraz rješavanja osnovnih protivrječja kapitalizma i kapitalističkih društvenih odnosa, predstavlja i u sferi ekonomskih nauka i u sferi društveno-ekonomske i političke prakse jedan veliki pomak. Taj veliki pomak ima i određeno historijsko, pa i određeno političko-ekonomsko značenje. I premda se ne radi o promjeni društvenih odnosa, budući da kapitalizam i dalje ostaje dominirajući svjetski sistem, ipak se radi o prvoj velikoj reformi kapitalizma. A to znači da su učinjeni određeni pomaci i u političkoj ekonomiji kapitalizma. Ti se pomaci doduše ne odnose na funkciju cilja koja se i u reformiranom kapitalizmu izražava u klasičnoj funkciji cilja, odnosno u maksimiranju profita. Međutim, i bez obzira na neizmijenjenu funkciju cilja, važni pomaci se odnose na neke nove karakteristike tržišta i cijena. Naime, u reformiranom kapitalizmu u izrazu društva blagostanja neki veoma bitni segmenti ljudskog življenja, kao što su zdravlje, obrazovanje, (a u određenim granicama i stanovanje), javljaju se u odnosu na tržište i cijene u jednom novom svjetlu. To novo svjetlo dolazi zbog toga što su u društvu blagostanja, temeljem uloge solidarnosti, svi građani jednog društva, u odnosu na spomenute bitne segmente ljudskog življenja, stavljeni u isti položaj. To, razumije se, nikako ne znači da su u društvu blagostanja usluge s područja zdravlja, obrazovanja, pa i stanovanja, (kao što se nerijetko može čuti) postale besplatne. To nije tačno zbog toga što će se izraz "besplatno" moći adekvatno upotrebljavati tek u onoj fazi reforme kapitalizma i razvoja društva blagostanja kada se, na temelju tehnološkog determinizma, ostvare uslovi za oslobođenje rada, a samim time i nestane potreba funkcije tržišta i cijena. Sve u svemu, reforma kapitalizma i razvoj društva blagostanja imaju i veliko naučno, a to znači političko-ekonomsko značenje i veliko značenje u povećavanju kvaliteta ljudskog življenja i uopšte u razvoju pravednijih društvenih odnosa, a samim time i pravednijeg društva. U historiji naše novije civilizacije iskristalisali su se neki opšteusvojeni kriterijumi za analizu i ocjenu kvaliteta određenog društveno-ekonomskog i političkog sistema. Među najvažnijima su ekonomska efikasnost i politička demokratičnost, a isto tako

i ostvarivanje načela socijalne pravde i zaštite ljudskih prava i sloboda. Društvo blagostanja udovoljava svim ovim kriterijumima U političko-ekonomskom smislu veoma je važno zapaziti da karakteristike društva blagostanja ne determiniše uvijek nivo ekonomskog razvoja, nego prije svega politička volja, a to znači idejno-politički karakter programa vladajućih političkih snaga i stranačkih i partijskih struktura. Prema tome, ljudi u svakom društvu odlučuju koliko će to društvo biti socijalno i pravedno. Svrstavanje političkih stranaka na "lijeve" i "desne" se tokom naše novije civilizacije ostvarivalo temeljem većeg ili manjeg uvažavanja u relevantnim stranačkim programima principa socijalne države i načela socijalne pravde. Bez obzira na određene nelogičnosti u razvrstavanju "lijevih" i "desnih" političkih stranaka i partija valja spomenuti da je pitanje, barem minimalne orijentacije na socijalnu državu i socijalnu pravdu u većini posebno europskih zemalja sve više postalo pitanje barem minimalnog uvažavanja načela savremene civilizacije. Nažalost, ta načela savremene civilizacije uvažavaju i mogu uvažavati, u većini slučajeva, samo one zemlje koje su prošle onu početnu, rudimentarnu fazu svoga razvoja. Dodamo li tome već ranije spominjanu činjenicu da je demokratija, kao jedna od dvije središnje institucije naše civilizacije, neutralna u odnosu na ostvarivanje načela socijalne pravde, onda postaje više nego jasno zašto je socijalna slika suvremenog svijeta upravo stravična.

Društvo blagostanja nastalo je na temelju prekida neutralnosti jedne od dvije središnje institucije naše civilizacije, tj. demokratije. Društvo blagostanja je nastalo u najrazvijenijim dijelovima svijeta i posebno je postalo poznato i popularno kao "Skandinavski model". Razvitak društva blagostanja dobilo je posebni utjecaj pojavom Keynesove ekonomske filozofije, koja je, rješavajući probleme protivrječja savremenog kapitalizma, posebno one koji su povezani sa socijalnom neutralnošću demokratije, spasila kapitalizam, kapitaliste i kapitalističke društvene odnose. Posebno značenje za savremeni svijet, posebno za sve one koji odlučuju o njegovoj sudbini, ima činjenica da je odlučnu ulogu u sprečavanju opšte krize kapitalizma, imalo bitno povećavanje mjesta i uloge načela solidarnosti.

Keynesova ekonomska filozofija je spasila kapitalizam i potakla razvitak društva blagostanja, zadržavajući ključnu ulogu središnjih institucija naše civilizacije (tržišta i demokratije), ali s time

da je demokratija prestala biti neutralna u odnosu na ostvarivanje načela socijalne pravde. Na taj su način riješene dvije važne zadaće: Prva se odnosi na razrješavanje osnovnih protivrječnosti dvije središnje institucije naše civilizacije (tržišta i demokratije) i otklanjanje uzroka krize. Druga se odnosi na zadržavanje onih prednosti kapitalizma koje se odnose na ulogu tržišta i konkurencije.

Obično se pretpostavlja da je razvoj društva blagostanja svojevrsna privilegija samo onih bogatih zemalja. Međutim, iskustvo naše novije ekonomske historije pokazuje da to nije sasvim tačno. Bivša zajednička država Jugoslavija bila je, temeljem svog brzog ekonomskog razvoja, na osnovi funkcije tržišta i radničke i šire samoupravne demokratije, tokom sedamdesetih, u okviru decenija Ujedinjenih naroda, ubrojena među deset u svijetu novo industrijalizovanih zemalja. I premda je nivo razvoja Jugoslavije, u vrijeme samoupravnog socijalizma bio relativno skroman (približna onoj koju i danas imamo), ukupni društveno-ekonomski i politički razvoj zasnivao se na svojevrsnom modelu društva blagostanja. Političko-ekonomske sličnosti su se odnosile na funkciju tržišta i cijena u odnosu na neke bitne segmente ljudskog življenja kao što su zdravlje, obrazovanje i stanovanje. Razlike su se odnosile na funkciju cilja. Umjesto maksimiranja profita kao funkcija cilja javlja se maksimiranje akumulacije (dobiti) po kapitalu i maksimiranje ličnih dohodaka po radniku. Takav model blagostanja ostvarivao je, u odnosu na zemlje realnog socijalizma i brži privredni rast i veću ekonomsku efikasnost i veću političku demokratičnost i veću zaštitu ljudskih prava i sloboda. Jugoslavija je u to vrijeme samoupravnog socijalizma spadala u veoma uski krug zemalja koje su se najbrže razvijale. Nivo društvenog blagostanja, valja vjerovati, biće dostignut u godinama pred nama.

U sklopu ovih razmatranja posebnu pažnju treba usmjeriti na činjenicu da su sve promjene tokom razvoja u proteklom razdoblju bile determinisane političkom voljom, što u praktičnom življenju znači odnosima političkih snaga. U kapitalizmu su svi društveno-ekonomski i politički odnosi u najvećoj mjeri determinisani odnosima rada i kapitala. Keynesova ekonomska filozofija ne samo da je spasla kapitalizam i pospjela njegovu reformu u smjeru razvitka društva blagostanja, nego je i stvorila uslove za bolje odnose rada i kapitala. A to je u isto vrijeme i pretpostavka za bolje odnose između

onih političkih partija i stranaka koje zastupaju kapital (a to su sve političke grupacije koje zastupaju "desnu" opciju) i onih političkih grupacija koje zastupaju rad (a to su političke stranke i partije "lijeve opcije"). Zato ćemo odnosima rada i kapitala, posebno u svjetlu prošlih i aktualnih kriznih događanja, u nastavku ovih razmatranja posvetiti posebnu pažnju.

6. KEYNES: POVRATAK VELIKANA

Razmatrajući s političko-ekonomskog aspekta krizna događanja tokom tridesetih godina valja zapaziti dva veoma važna momenta. Prvi se odnosi na činjenicu da je došao kraj viševjekone iluzije o svemoćnom djelovanju nevidljive ruke Adama Smitha, odnosno slobodnog tržišta. Drugi se odnosi na činjenicu da se samo veoma vidljivom rukom Johna Maynarda Keynesa, odnosno aktivne ekonomske politike, može ostvarivati relativno stabilan i održivi razvoj. Temeljem tih činjenica uslijedile su spoznaje da se samo u kombinaciji nevidljive ruke Adama Smitha (odnosno tržišta) i veoma vidljive ruke Johna Maynarda Keynesa (odnosno aktivne ekonomske politike) može ostvarivati i djelotvorna ekonomska politika i stabilan i održivi ekonomski razvoj. Ništa manje važne nisu ni spoznaje o sveopštem kvalitetu društva blagostanja. Te se sveopšte kvalitete manifestuju u činjenici da društvo blagostanja udovoljava i kriterijumima ekonomske efikasnosti i političke demokratičnosti i, što je posebno važno, kriterijuma zaštite ljudskih prava i sloboda, uz veliko uvažavanje načela socijalne pravde. Posebno važne karakteristike društva blagostanja odnose se na činjenicu da može udovoljavati i interesima kapitala i interesima rada. U tom se kontekstu može reći da je Keynesova ekonomska filozofija ne samo spasila kapitalizam, nego je, temeljem razvitka društva blagostanja, omogućila pozitivne pomake društvenih odnosa i bolje i kvalitetnije življenje za sve žitelje datog društva. Praksa je pokazala da društvo blagostanja nije i ne mora biti privilegija samo onih bogatih nego i onih drugih.

Relativno stabilni i pravedni odnosi između rada i kapitala imaju u našoj novijoj ekonomskoj istoriji dugu tradiciju. Ti relativno pravedni odnosi su se posebno manifestovali u održavanju određene simetrije u raspodjeli. A to znači da se u pravilu nije događalo da

profiti izrazito rastu, a da plate i nadnice izrazito padaju. U vrijeme prve i druge tehnološke revolucije, potkraj devetnaestog i početkom prošlog vijeka, profiti su se povećavali na osnovu sve većeg učešća porasta produktivnosti rada u stopi rasta bruto domaćeg proizvoda. Ta se činjenica odražavala i na porast profita i na porast plaća i nadnica. U vrijeme treće tehnološke revolucije, prije i nakon Drugog svjetskog rata, primjena šest poznatih generičkih tehnologija snažno je utjecala i na porast produktivnosti rada i na povećanje stope rasta bruto domaćeg proizvoda i na povećanje efikasnosti kapitala uopšteno, i na veliki doprinos tehničkog progressa posebno. Snažan porast društvene produktivnosti rada imao je veoma povoljne utjecaje i na rast profita i na rast plata i nadnica, a sve to u opštem pozitivnom ozračju društva blagostanja kao i u uslovima održavanja relativno simetričnih odnosa raspodjele između rada i kapitala. Imajući sve do sada rečeno u vidu i samo se po sebi nameće pitanje zašto se onda početkom ovog vijeka opet dogodila kriza s istim ili još većim pogubnim učincima kao i ona početkom prošlog vijeka. Najjednostavniji odgovor na ovo pitanje bi bio da se kapital prestao držati principa relativno simetrične raspodjele. Međutim, koliko god je takav odgovor na postavljeno pitanje u osnovi tačan, uzročno-posljedična događanja povezana s pojavom nove velike krize koja je potresla cijeli svijet zahtijevaju ipak nešto širu raspravu. Prvo pitanje koje u tom kontekstu traži svoj odgovor odnosi se na uzroke takvog ponašanja kapitala i to upravo u vrijeme kada se činilo da su se posložili interesi svih zainteresovanih relevantnih faktora, posebno rada i kapitala.

U traženju mogućih objašnjenja u vezi s takvim ponašanjem kapitala valja razmotriti i neke stavove koji su se pojavili još prije izbivanja krize. U tom kontekstu valja razmotriti pokušaje kroz sprečavanja izbivanja krize, čitav niz godina prije pojave krize, kroz početak reforme društva blagostanja. Ta je reforma u stvari bila izraz početka nove krize kapitalizma koji je po drug puta tokom posljednjih osam desetljeća morala spasavati ekonomska filozofija velikog naučnika Johna Maynarda Keynesa. Istaknuti engleski historičar, ekonomista i političar Robert Skidelsky je u tom povodu napisao

veoma vrijedno djelo pod naslovom "Keynes: povratak velikana"⁷.

Za cjelovito sagledavanje ekonomskog liberalizma potrebno je sagledati neka nova shvatanja kao što su: (1) Reforma društva blagostanja; (2) Ekonomski neoliberalizam, u svjetlu nove svjetske krize (s posebnim osvrtom na prekid tradicije simetrične raspodjele između rada i kapitala); (3) Ekonomski neoliberalizam ili društvo blagostanja u svjetlu kriznih događaja tokom naše novijih ekonomskih kretanja. Navedeni zahtjevi za razmatranjem učinili bi cjelovit osvrt na zadatu temu.

7. UMJESTO ZAKLJUČNIH RAZMATRANJA

U ovom prilogu ukazuje se na neke specifičnosti koje su razmatrane na 19. savjetovanju HDE 2011. u Opatiji. Nije ni potrebno posebno naglašavati da se specifičnosti iznijete na Savjetovanju odnose na Hrvatsku i da su one identične za zemlje okruženja pa i Bosnu i Hercegovinu. Pretenzije su ograničene samo na neke političko-ekonomske teze kojima se pokušavaju objasniti uzroci pojave ove druge po redu svjetske krize, a isto tako i mogućnosti njenog prevladavanja. Pod lupu su stavljena turbulentna i prelomna događanja tokom vremena od prve do ponovljene druge svjetske krize od koje su recidivi još uvijek prisutni. Polazeći od velikana klasične političke ekonomije Adama Smitha i njegovog učenja o velikoj moći tržišta, posebno smo se zadržali na tezama dvaju velikana klasične političke ekonomije iz XIX i XX vijeka, a to su Karl Marx i John Maynard Keynes. Prvi je bolje nego iko drugi sagledao i definisao temeljnu protivrječnost kapitalizma: društveni rad i privatno prisvajanje. Drugi je isto tako veoma znalački, mudro pa čak i lukavo razriješio temeljne protivrječnosti dvije središnje institucije naše civilizacije: tržišta i demokratije, i to, kada je u pitanju tržište uvođenjem indikativnog planiranja, a kada je u pitanju demokratija, uvođenjem načela solidarnosti.

Na tim je osnovama spašen kapitalizam i razriješena kriza. Na tim se osnovama dogodila i reforma kapitalizma u smjeru razvoja društva blagostanja. Nastalo je drugo razdoblje relativno simetrične

⁷ Skidelsky, R. (2011.), Keynes: povratak velikana, Algoritam, Zagreb.

raspodjele između rada i kapitala. Ta je idila počela jenjavati početkom retrogradne reforme društva blagostanja i to u vrijeme pojave četvrte tehnološke (informatičke) revolucije. Pod uticajem snažnog djelovanja ICT činilaca uslijedio je skokoviti rast profita i super profita. I upravo u to najmanje očekivano vrijeme dogodio se prelom u trendu relativno simetrične raspodjele između rada i kapitala. Eksplozija u vidu nove, druge po redu, velike svjetske krize je bila neizbježna i to s epicentrom u SAD. Ne uzimajući ozbiljno mogućnost da je kapitalistička pohlepa pod uticajem informatičke tehnologije dovela do prekida "idiličnih" odnosa rada i kapitala kao uzrok i neposredni povod tim prelomnim događanjima treba tražiti u sferi promjena i novosti u međunarodnom okruženju. A najizrazitije promjene odnose se na silazak sa svjetske scene realnog socijalizma, na krah boljševičke opcije i na pojavu ekonomije i politike tranzicije, a isto tako i na nestanak hladnog rata i smanjeni utjecaj pokreta nesvrstanih i sve drugo s time povezano. Međutim, nasuprot očekivanjima svjetskih moćnika da će na temelju ICT činilaca zgrnuti neviđeno velike profite i super profite, u stvarnosti se dogodilo nešto dijametralno suprotno. Umjesto velikih profita uslijedila je velika kazna u izrazu ponovljene velike svjetske krize. Nažalost, moćnici svjetskog kapitala koji su krizu prouzrokovali, tragične posljedice snose neuporedivo manje od onih koji žive od svoga rada.

Sada je od svih ključnih pitanja povezanih s traženjem osnova daljeg razvoja najvažnije ne ponoviti iste greške. A to znači isključiti svaku mogućnost bilo kakvih kolebanja na relaciji "društvo blagostanja" ili "ekonomski neoliberalizam". Zvijezda vodilja mora pokazivati smjer povećavanja uloge načela solidarnosti jer u suprotnom ne bi bilo mogućnosti održavanja života na našoj planeti Zemlji.

LITERATURA⁸

1. Armingeon, K., Beyeler, M., eds. (2004.), *The OECD and European Welfare States*. Cheltenham: Edward Elgar.
2. Baletić, Zvonimir (2009.), *Kriza i antikrizna politika*, u knjizi *Kriza i okviri ekonomske politike*, Zbornik radova, Razred za društvene znanosti, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti Hrvatske i Hrvatski institut za financije i računovodstvo, Zagreb, srpanj 2009.
3. Bogomolov, Oleg (2010.), *Pouka globalne krize*, Ekonomski pregled br. 5-Castles.F.G., et al., Ed, (2010.), *The Oxford Handbook of the Welfare State*, Oxford University Press.
4. Gligorov, Vladimir (2007.), "Transition, Integration and Development in Southeast Europe", *Ekonomski pregled* (58), 5-6: 259-304.
5. Huber, E., Stephens. J. D. (2000), *Development and Crisis of the Welfare State*, The University of Chicago Press.
6. Jurčić, Ljubo (2005.), "Ekonomski razvitak, investicije, fiksni kapital i ekonomija i politika tranzicija", *Ekonomski pregled*, br. 5-6.
7. Jurčić, Ljubo (2011.), "Država blagostanja", *MadeIn*, ožujak, 2011.
8. Kremer, M., (2007.), *How Welfare States Care: Culture, Gender and Parenting in Europe*, Amsterdam University Press.
9. Kolodko, Grzegorz (1998.), "Economic Neoliberalism Became Almost Irrelevant". *Transition*, Washington. World Bank.
10. Mesarić, Milan (2010.), *Kruži li bauk socijalizma ponovo Europom i svijetom? (Je li socijalizam poželjna i realna alternativa neoliberalnom socijalizmu?* *Ekonomski pregled* br. 5-6.
11. Mesarić, M. (2008.), *XXI. stoljeće, Doba sudbonosnih promjena*, Zagreb.
12. Radić R. *Strategijski menadžment tehnologija*, UPS, Banja Luka, 2011.
13. Skidelsky, R. (2011.), *Keynes: povratak velikana*, Algoritam, Zagreb.
14. Vojnić, D. (2010.), "Kriza suvremenog kapitalizma (s posebnim

⁸ Navedena literature odnosi se na oba dijela ovoga rada.

- osvrtnom na krizu realnoga socijalizma i samoupravnoga socijalizma)" *Ekonomski pregled*, (61), 5-6:293-316.
15. Vojnić, D. (2004.), "Tržište: prokletstvo ili spasenje", *Ekonomski pregled*, (55), 9-10: 681- 726.

Rad je zaprimljen:06.06.2012.

Rad je odobren:13.06.2012.